

DOI 10.31558/1815-3070.2021.42.2

УДК 811.161.2'36

ПРОБЛЕМА НУЛЬОВИХ ОДИНИЦЬ У ПАРАДИГМОЛОГІЇ

Автор розв'язує питання меж доцільності, необхідності і коректності уживання терміна “нульове” щодо одиниць різних рівнів мовної структури, їх формальної та функційної, значеннєвої сторони, в парадигмології, а також в аспекті зіставлення ідіомів. Проаналізовано практику використання терміна “нульове” на позначення явищ морфологічного рівня української мови щодо її літературного стандарту та діалектної форми в теоретичних студіях, а також у лінгводидактиці. Проблема вперше розглянута стосовно парадигмології як інноваційної галузі граматики; подано рекомендації щодо вивчення аналізованих понять в закладах середньої та вищої освіти.

Ключові слова: українська мова, нульова морфема, нульова парадигма, нульове діалектне явище, лакуна, парадигмологія.

Постановка наукової проблеми та її актуальність. У мовознавстві широко відоме поняття нульових одиниць. Терміни на їх позначення використовують у різних розділах мовознавства (фонетика, граMATика, морфологія, морфеміка, парадигмологія, діалектологія, прикладна лінгвістика, структурна лінгвістика, лінгвокультурологія, лінгводидактика тощо) для різних цілей, напр., з дидактичною метою, для спрощення пояснення лінгвістичної інформації, вироблення в учнів практичних навичок мовознавчого аналізу (у шкільній і вишівській програмах з української мови), як прийом у межах структурного методу, засіб позначення відсутності відповідників в одній із зіставляваних моделей (напр., лакуни у теорії перекладу, нульові діалектизми в діалектології). Ці терміни неоднаковою мірою увійшли в мовознавчу традицію, але й у тих випадках і галузях, де вони узвичаїлися, їх не можна віднести до несуперечливих і загальновизнаних. Вирішення проблеми “нульового” у лінгвістиці є концептуальним питанням цієї науки, своєрідним наріжним каменем, від якого залежить багато інших питань і класифікацій.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Проблема нульових одиниць східнослов'янських мов розглядається майже в усіх фундаментальних і узагальнювальних працях з теорії мовознавства і теорії граматики щодо різних рівнів мовної структури. Аналізується це питання в підручниках з мовознавства, напр., С. В. Семчинського (Семчинський 1988), М. П. Кочергана (Кочерган 2006а, 2006б), В. М. Немченка (Немченко 2008) О. С. Широкова (Широков 1985) тощо. Чимало уваги приділено йому авторами студій і джерел з морфемології, зокрема В. О. Горпиничем (Горпинич 1999), В. М. Немченком (Немченко 1979), І. С. Улухановим (Улуханов 1977), В. В. Лопатиним (Лопатин 1977), М. М. Шанським (Шанский 1968), Н. Ф. Клименко (ЕУМ 2007) та ін., а також теорії граматики від О. О. Потебні до праць сучасних дослідників. Серед останніх відзначимо роботи І. Р. Вихованця та К. Г. Городенської, де розпрацьована теорія “нульової відміни” (Вихованець 1988, 2004), А. П. Загнітка, який докладно розглядає нульове на синтаксичному рівні мовної структури (Загнітко 1993, 2014, 2018), інші на-

вчально-наукові праці з граматики та відповідні структурні частини підручників з літературного стандарту (ГраMATика 2017; Горпинич 2004; СУМ 2013; СУМ 2002). Нульове розглядається також в аспекті міжкультурної комунікації (Словник 2007) та щодо діалектної форми національної мови (Дзендзелівський 1966). У цьому аспекті досліджує нульове й автор статті (Колесников 2015, 2020).

Мета дослідження – розв’язати питання доцільності уживання терміна “нульове” щодо одиниць різних рівнів мовної структури (зокрема, морфологічного), їх формальної і функційної та значеннєвої сторони, а також в аспекті зіставлення ідіомів. Завдання статті – проаналізувати практику використання терміна “нульове” щодо різних структурних рівнів мови з погляду необхідності його в теоретичних студіях, а також у лінгводидактиці. Об’єктом дослідження є широкий спектр лінгвальних явищ, позначуваних терміном “нуль”; предмет дослідження – межі доцільності, необхідності і коректності використання цього терміна у різних галузях мовознавства, в парадигмології. Фактичний матеріал – явища української мови, позначувані терміном “нульове” на морфологічному рівні, їхнє відбиття в літературному стандарті та функціонування в українських говірках півдня Одещини. У процесі аналізу матеріалу було застосовано спостереження, експеримент, зіставний метод, методику функційної граматики з перехресним аналізом мовних знаків від форм до значень і від значень до форм.

Наукова новизна полягає у тому, що зазначене проблемне питання вперше системно розглянуто щодо парадигмології як інноваційної галузі граматики, результатом чого стали нові висновки. Теоретичну цінність отриманих результатів убачаємо в збагаченні теорії граматики, діалектології новими поняттями, обґрунтуванні недоцільності деяких сфер використання аналізованих термінів. Практична цінність отриманих результатів полягає в рекомендаціях щодо вивчення аналізованих понять в закладах середньої та вищої освіти.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження. Для парадигмології релевантними є терміни нульові форманти, нульові форми, нульові парадигми, нульові мовні риси, взаємозв’язок, співвідношення і ступінь обґрунтованості яких маємо з’ясувати. Найелементарнішим серед цих термінів є *нульовий формант*, широко відомий також у реалізаціях *нульова морфема*, *нульовий афікс*, *нульове закінчення*, *нульовий суфікс* тощо. Визнання нульової морфеми / форманта є основою для подальшого перенесення теорії нульового у більші за морфему одиниці та структури – слова і словоформи (нульові форми слів), до речі, часто у граматичних описах саме цю логічну ланку пропускають, а тих – у парадигми (нульові парадигми).

Поняття нульової морфеми (а саме – закінчення) – це міцна дидактична традиція – воно вводиться вже з 3-го класу закладів середньої освіти і наявне у шкільній і вишівській практиці вже доволі тривалий період часу. Але для чого воно потрібне? Начебто воно має допомогти дітям зрозуміти, пояснити їм, що таке закінчення, виробити навички виділення закінчень у змінюваних частинах мови, навчити їх, що, скажімо, в іменниках, прикметниках, дієсловах треба виділяти закінчення. Алгоритм приблизно такий: іменник – змінювана частина мови, значить треба шукати в ньому флексію. Але у класі завжди знайдеться учень, а то і пів класу учнів, які загалом безпомилково виділяючи флексію в тих слово-

формах, де вона дійсно є (де вона є позначеною), закономірно раз у раз не виділяють нульових флексій і щодо слів з так званим нульовим закінченням запитують в учителя: “А де ж тут закінчення? Його ж немає!”. І вони в чомусь мають рацію. Сприйняття нульового у морфеміці вимагає високого рівня абстрагування⁴, додаткових зусиль учнів, і практика доводить, що воно не завжди спрацьовує на полегшення пояснення навчального матеріалу, іноді навпаки – ускладнює його. Коли ж дитина вступає до вишу, особливо, якщо вступає на філологічну спеціальність, все ускладнюється ще більше. Тепер студент дізнається, що нульові закінчення треба виділяти ще й в незмінюваних іменниках і прикметниках, коротких формах прикметників, а крім нульових закінчень, існують ще й нульові формотворчі, словотворчі суфікси та інші афікси. Та й це ще не все, виявляється, існують ще й нульові парадигми – нульові типи відмін, представлені омонімічними відмінковими формами. Але наскільки все це обґрунтовано?

Нульова морфема (зокрема *нульовий афікс*) визначається як значуща відсутність засобів вираження значення, як морфема, що виражає значення своєю відсутністю. Нульові морфеми протиставляються *субстанціальним, позначеним, позитивним, матеріально вираженим, повним*. Позначені – це такі морфеми, план змісту яких в усній формі мови позначається звуками, а на письмі – буквами (тобто має план вираження: *книг-а, книг-ою*). Нульові – це морфеми, план змісту яких у слові фактично наявний, але не виражений звуками (буквами), тобто не має плану вираження, напр.: у словосполученні *немає книг-ø* іменник *книг-а* має ГЗ Р. в. множ. – план змісту, але воно не виражається відповідним мовним знаком – звуком (буквою), тобто не має плану вираження.

Кореневі морфеми у мовах світу зазвичай (за невеликою кількістю винятків) не відносять до нульових, вони типово матеріально виражені, оскільки є визначальним елементом лексичного значення слова. Вишівські програми стверджують, що нульовими можуть бути не лише флексії, а й суфікси та інші афікси, див. (Горпинич 1999: 19–20) в певних позиціях.

Уважають, що *нульові флексії* мають: деякі іменники в Н. в., Р. в. і Зн. в. (*степ-ø* – *бачу степ-ø, педагог-ø; спроба* – *немає спроб-ø, сіль-ø; телята* – *немає телят-ø; завдання* – *кілька завдань-ø*); присвійні прикметники на *-ів, -ин* у Н. в. (*батьків-ø зошит, мамин-ø сміх*) та короткі форми прикметників у Н. в. (*зелен-ø сад*); дієслова мин. часу у формі чол. роду одн. (*читав-ø* – пор. *читал-а, читал-о, читал-и*) та дієслова наказ. способу у формі 2 особи одн. (*ріж-ø, сядь-ø, кинь-ø*); деякі числівники у Н. в. (*один-ø, шість-ø, сім-ø, дванадцять-ø, сорок-ø*). З-поміж слів з нульовими флексіями у вишівських підручниках називають також невідмінювані іменники та прикметники (*депо-ø, таксі-ø, хакі-ø, беж-ø*). Але це ще більш сумнівно ніж виділення нульових закінчень у змінюваних класах цих слів.

Серед словоформ, що мають нульові формотвірні суфікси називають деякі дієслівні форми мин. часу чол. роду: *приніс-ø* (пор. *принес-л-а, принес-л-о, принес-л-и*), *висох-ø, промок-ø, відвіз-ø, утік-ø, постриг-ø* (пор. *наказа-в, відповів-в*). Нульові словотвірні суфікси мають: віддієслівні іменники типу *пуск-ø*,

⁴ Пор. у зв’язку з цим думки С. В. Семчинського: “У мовознавстві ... можна зустріти ідеально-реальні витвори людського розуму або абстрактні об’єкти, наприклад, “нульова морфема” ...” (Семчинський 1988: 5) та М. П. Кочергана: “Про абстрактність морфеми свідчить також наявність нульових морфем” (Кочерган 2006б: 245).

хід-ø, крик-ø, нош-ø-а, позолот-ø-а, вибор-ø-и (пор. *пущання, ходіння, кричання, носіння* та ін.); відприкметникові іменники типу *синь-ø, гладь-ø, твердь-ø, слизь-ø, гниль-ø, міль-ø* (пор. *гнилість, мілина, твердість, синява, гладкість*).

В деяких джерелах є інформація й про нульові інтерфікси в українській мові, які начебто мають: окремі складні слова без сполучних морфем: *Нов-ø-город* (пор. *Новоград*), *Мир-ø-город, Іван-ø-город*; складені слова типу *сон-ø-трава, інженер-ø-механік, хата-ø-читальня* (Горпинич 1999: 20).

Н. Ф. Клименко уважає, що нульова морфема – це така морфема, здебільшого суфікс, яка виконує роль невираженого показника граматичного або словотвірного значення, що в інших випадках передається вираженими за допомогою звука чи сполучення звуків суфіксальними морфемами. Умовно зображуючись символом *ø*, вона як виразник значення мин. ч. (*біг-ø, ліг-ø, міг-ø, сік-ø, тік-ø, товк-ø*, пор. *да-в, сі-в*) і наказового способу (*кинь-ø, ляж-ø, стань-ø*) характерна для дієслів. Омонімічна нульова морфема у ролі показника Н. в. одн. властива частині іменників чол. (*бік-ø – бок-у, стіл-ø – стол-ом*) та жінін. (*радість-ø – радост-і*) роду. Нульова флексія засвідчена також у Р. в. множ. іменників чол. (*чобіт-ø*), жінін. (*земель-ø, парт-ø, учениць-ø, шкіл-ø*) і сер. (*міст-ø, сіл-ø*) роду. Словотвірний нульовий суфікс властивий іменникам чол. р. – назвам абстрактної дії (*біг-ø, літ-ø, хід-ø, виліт-ø, виступ-ø, роздум-ø*), жінін. р. – у назвах абстрактної ознаки (*блакить-ø, вись-ø, даль-ø, біль-ø* пор. *білизна, синь-ø* пор. *синява*). Він притаманний також іменникам жінін. р., що називають дію чи стан (*вистав-ø-а, їзд-ø-а, погон-ø-я*), або спільного роду, що вказують на носія ознаки (*причеп-ø-а*). (ЕУМ 2007: 391 – 392).

Лінгвісти відзначають (Немченко 2008: 200–204), що поряд з нульовими закінченнями і суфіксами іноді виділяють й нульові префікси. Зазвичай їх виявляють у слів, утворених шляхом відділення від твірних слів префікса або префіксоподібного сегмента. Напр., слово *розсадний* (про спосіб вирощування овочів) утворено від прикметника *безрозсадний* шляхом усічення префікса *без-*. Російське слово *опасная* (бритва) утворене від *безопасная*, відповідно, слово *опасная* має нульовий префікс. Це стає ще переконливішим у порівнянні з українською моделлю, пор.: *небезпечна* (відповідник *опасная*) – від *безпечна* (відповідник *безопасная*). Нульові префікси виділяють і в оказіональних слів типу рос. *годить* – від *погодить*, *лений* – від *нелений*, *уклюжий* – від *неуклюжий* тощо (Улуханов 1977: 73). Доволі переконливим (принаймні із структурного погляду) видається виділення нульових префіксів (як і суфіксів) на тлі наявності їх в інших формах парадигми, напр., так само, як доцільно виділяти нульові флексії у випадках відсутності їх звукових проявів для передачі значення у парадигмі одного слова (*вода – вод-ø, зима – зим-ø*), так є й підстави виділяти нульові “...суфікси (*киянин-ø – киян-ø-ø, болгарин-ø – болгар-ø-ø*) і префікси (болг. *ø-хубав – похубав – най-хубав*)” (Кочерган 2006а: 279).

Деякі лінгвісти вбачають нульові морфеми (суфікси і префікси) у складі кожного слова, у якого відсутній відповідний матеріально виражений афікс, незалежно від значення слова, його семантичних відносин з іншими спільнокореневими словами. Прихильники такого розуміння нульової морфеми приписують нульові суфікси і префікси усім кореневим словам. Так, на думку А. І. Кузнецової і

Т. Ф. Єфремової, авторів “Словника морфем російської мови” (М., 1986), типовою морфемною будовою слова є структура типу “префікс + корінь + суфікс + закінчення”. Обов’язковою морфемою є корінь (нульовий корінь вони виявили лише в слові *вынуть*), а усі слова, які починаються безпосередньо з кореня, вони відносять до слів з нульовим префіксом: *стіл, рука, вода, сонце, ліс, читати, державний, рукавиця* тощо (див. Кузнецова, Єфремова 1986: 419–466). Таке розуміння нульової морфеми не знайшло широкого визнання, пор.: застереження, що нульовий афікс у словоформі “виділяється лише там, де в паралельних формах тієї ж парадигми або інших її формах спостерігається матеріально виражена флексія” (ЛЕС 1990: 60).

Терміни “нульова морфема”, “нульовий афікс” тощо стали настільки популярними, що їхні аналоги поширилися не лише на кореневі морфеми, див. (Широків 1985: 216), а й на морфоподібні сегменти – інтерфікси, див. (Лопатин 1977: 56; Горпинич 1999: 20).

У часі ці погляди розвивалися так: “Спочатку поняття нульової морфеми вживали на позначення фонемно не вираженого закінчення (поняття нульового закінчення ввів І. Бодуен де Куртене). У 60-ті роки ХХ ст. у морфеміку увійшло поняття нульового суфікса (О. Земська, Н. Клименко, В. Лопатін); у 90-ті роки – нульового префікса у словах, які починаються з кореня (А. Кузнецова і Т. Єфремова), та нульового інтерфікса у словах типу *Нов-ø-город, сон-ø-трава* (В. Горпинич, В. Лопатін)” (СУМ 2013: 83).

Отже, чому маємо таку розбіжність щодо нульового у різних наукових концепціях, а також між шкільною (де треба виділяти лише нульові закінчення у деяких змінюваних парадигматичних типах) та вишівською програмою (що в одному з поширених варіантів виділяє нульове в усіх парадигматичних типах змінюваних частин мови та виокремлює нульові парадигматичні типи таких слів – так звані нульові відміни)? Чи треба взагалі виділяти нульові відміни та нульові морфеми?

Насправді ГЗ виражається *не нульовою морфемою, а її відсутністю*, і таку відсутність (скажімо, у словоформі *стіл- ø*), разом з наявністю інших компонентів форманта (наголос, чергування в основі), на тлі наявності флексивних засобів в інших словоформах певного слова (напр., *стіл: стол- а, стол-у / стол- ові, стол- ом* тощо) наша свідомість сприймає як знак, що передає відповідне значення. Тобто *нульова морфема* в цьому випадку – *це певна умовність*, насправді її немає (цей факт, до речі, відбито у багатьох класичних визначеннях нульових морфем – як морфем, яких фактично немає), але розуміння мови як структури відповідностей форм і значень, частково обґрунтовує доцільність виділення так званих нульових морфем (для зняття семіотичної суперечності терміна треба лише його уточнити – це *не нульова морфема, а морфемний нуль*), зокрема флексій (*флексійний нуль*), у змінюваних парадигматичних типах. Таким чином, стає зрозумілим, чому іноді складно дається учням закладів середньої освіти цей навчальний матеріал. Задля легшого засвоєння йому має передувати викладення деяких основних положень семіотики і структурної лінгвістики. Лише тоді, а також за умови корекції термінології, учні, що стверджують: “Її (нульової морфеми) там немає!”, можуть зрозуміти логіку виділення морфемних нулів. Але й

у цьому випадку не можна дати гарантію легкого засвоєння матеріалу, бо мозок дев'ятирічної дитини ще не готовий до такого рівня абстрагування.

Поняття нульового у морфеміці виникло як результат теорії “обов’язкового структурного паралелізму” (пор: *стін-а – вікн-о – стил-?*), що сформувалася під впливом структурної лінгвістики, відповідного досвіду лінгводидактики, і неспідовно⁵ під впливом семіотичного підходу до мови, воно продиктовано прагненням до спрощеного системного опису одиниць мови на всіх її рівнях⁶. Але чи справді спрощує воно опис, і найголовніше – чи відповідає воно дійсності? Що думають з цього приводу мовознавці?

На переконання багатьох лінгвістів, виділення нульових морфем в граматиці взагалі не продиктоване об’єктивною дійсністю мови, якоюсь мовною необхідністю, не має в мовній системі об’єктивної опори. Так, на думку О. О. Потебні, “...якщо, за збереження граматичної категорії, звук, який був її підтримкою, втрачається, то це значить не те, що в мові послабилася творчість, а те, що мислення не потребує більше цієї зовнішньої опори, що вона є доволі сильною і без неї, що вона користується для розпізнання форми іншим, більш тонким засобом, а саме знанням місця, яке посідає слово в цілому – у мовленні або схемі форм” (Потебня 2018: 62). На думку ж В. М. Немченка (Немченко 1979), в морфеміці *визнання нульових морфем взагалі суперечить загальновизнаному розумінню морфем, як знакової одиниці* – такої мовної одиниці, що обов’язково має план змісту і план вираження.

У його пізнішій праці (Немченко 2008) представлено аналіз контраверсійних поглядів на цю проблему. Дослідник відзначає, що у лінгвістиці трапляються суперечливі думки про нульові морфемі. Багато мовознавців беззастережно визнають їх повноцінними морфемами, розглядаючи нарівні з морфемами матеріальними. А деякі вчені вважають нульовими морфемами тільки нульові закінчення або закінчення і граматичні (формотвірні) суфікси, які виникли на місці матеріально виражених морфем, втрачених внаслідок закономірних фонетичних змін, див. (Шанский 1968: 132).

Водночас деякі лінгвісти сприймають нульові морфемі як щось умовне, зручне для опису мовної системи. Напр., на думку О. С. Кубрякової, нульові морфемі (афікси) “являють собою зручну умовність структурного опису мов, відому вже давньоіндійським граматистам⁷; доцільність введення цього поняття пояснюється прагненням до однотипного подання форм однієї парадигми” (ЛЕС 1990: 60).

Згідно з іншою думкою (Пастушенков 1977), існування нульових морфем категорично відкидається, оскільки морфема – двостороння одиниця, для неї є обов’язковими як план змісту (значення), так і план вираження (форма), а в нульовій морфемі немає свого особливого звукового вираження, значить, немає і самої морфемі. Така оцінка цього явища видається В. М. Немченку цілком обґрун-

⁵ Неспідовність ця полягає передусім у нехтуванні ознаками форми як обов’язкової сторони мовного знака.

⁶ М. П. Кочерган вважає, що нульова морфема у граматиці базується саме на принципі системності мови. У словоформах (*вода, води, воді, воду, водою, вод-а, водам, води, водами, водах*) відсутність закінчення в родовому відмінку множини за його наявності в усіх інших відмінках набуває граматичного значення, а оскільки відмінкові значення виражаються флексіями, то в даному разі наявна нульова флексія (Кочерган 2006б: 208).

⁷ Напр., це поняття є у граматиці давньоіндійського мовознавця Паніні, див. (Кочерган 2006б: 23).

тованою. Він зазначає, що немає достатніх підстав вважати це явище таким, що виражає будь-яке мовне значення, адже, згідно з поширеною думкою, словотвірні значення похідних слів, що містять так звані нульові морфеми, виражаються за допомогою закінчень, а граматичні значення відповідних словоформ – за допомогою їхніх основ, див. (Немченко 1979: 36). В. М. Немченко висновкує про нецільність використання понять і термінів “нульова морфема”, “нульовий афікс”, “нульовий суфікс”. І ми згодні, що для позначення подібних явищ краще використовувати такі вирази, як “відсутність морфеми (афікса, суфікса тощо)”, “нуль морфеми”, “морфемний нуль”.

Отже, взявши на озброєння несуперечливі щодо лінгвосеміотики терміни “нуль морфеми”, “морфемний нуль”, “флексійний нуль” слід визначити, в якому обсязі морфемний нуль потрібен у виші, чи потрібен він у школі, і теж в якому обсязі⁸? На нашу думку, в школі не варто виділяти інші морфемні нулі, окрім, можливо, деяких флексійних як найбільш регулярних афіксів, за умови фактично їх відсутності у парадигмі словозміни змінюваних парадигматичних типів, тільки цю інформацію варто подавати вже у старших класах, бажано після викладення основних положень знакової теорії мови і ненав’язливо, не директивно. Ми вже висловлювали сумнів щодо можливості адекватного сприйняття цього матеріалу учнями, а якщо говорити про практичну його цільність у школі, то теж важко сказати, чи “нулі” полегшують, чи навпаки ускладнюють морфемний аналіз. Тому у школі можна залишити це питання майже таким, яким воно і є у чинній програмі, видозмінивши термін на “морфемний нуль”, відтермінувавши цю інформацію (подавати її не з 3-го, а з 6–7-го класу), зробивши подання матеріалу менш директивним.

Що стосується інтерпретації морфемних нулів у виші, то тут слід окреслити обсяг поняття ширше, але взяти за основу відоме в українській лінгвістиці розуміння нульової морфеми не як результату зіставлення різних парадигматичних типів (напр., змінюваних іменників як таких, що мають позитивні закінчення, а незмінюваних, як таких, що начебто мають нульові), а як одиниці значущої, яка виявляє це значення у парадигмі одного слова, пор: “Нульову морфему виділяють лише там, де в інших формах цього слова є матеріально виражені морфеми” (Кочерган 2006а: 275–276); “Нульова морфема – морфема, яка не має реального звукового вираження в одній із форм парадигми і виділяється, усвідомлюється тільки у співвідношенні з матеріально вираженими морфемами в інших формах цієї ж парадигми” (Кочерган 2006б: 432); “Нульове закінчення – закінчення, яке виконує роль невираженого (прихованого, імпліцитного) показника граматичного значення, що в інших позиціях передається вираженою звуками флексією” (Горпинич 2004: 327); Нульові морфеми “...являють собою відсутність будь-якого сегмента звучання, але сама ця відсутність передає певне значення” (Семчинський 1988: 177); “Нульовий афікс – це така морфема, яка не має морфемної репрезентації, однак в мові за нею закріплене певне значення...” (СУМ 2013: 83) тощо. Усі ці визначення стверджують, що нульову морфему / *морфемний нуль*

⁸ Порівнюючи шкільну і вишівську традицію щодо відображення в ній нульового, симпатизуємо шкільній програмі, бо там немає “нульових флексій” у формах і “нульових” парадигмах незмінюваних іменників.

можна виділяти лише у випадку наявності у ньому значення, а в інших ще й наголошено, що таке виділення (як і наповнення значеннями нульової звукової реалізації морфеми) можливе лише в результаті зіставлення різних форм парадигми одного слова, а не різних слів або різних парадигматичних типів.

Відповідно до такого розуміння морфемного нуля вважаємо за доцільне виділення флексійних нулів: у деяких іменникових формах Н. в., Р. в. і Зн. в., коли в інших формах парадигми флексії матеріально виражені (*стіл-ø* – *бачу стіл-ø*; *багато спроб-ø*; *немає телят-ø*; *кілька завдань-ø*), а саме, у формах Н. в., Зн. в. одн. частини іменників чол. (*бік-ø* – *бок-у*, *стіл-ø* – *стол-ом*) та жін. (*радість-ø* – *радост-і*) роду, у Р. в. множ. іменників чол. (*чобіт-ø*), жін. (*земель-ø*, *парт-ø*, *учениць-ø*, *шкіл-ø*) і сер. (*міст-ø*, *сіл-ø*, *кошенят-ø*) роду; у формах Н. в., Зн. в. присвійних прикметників на *-ів*, *-ин* (*батьків-ø зошит*, *мамин-ø сміх*); у дієслівних формах мин. часу чол. роду одн. (*читав-ø* – пор. *читал-а*, *читал-о*, *читал-и*) та наказ. способу другої особи одн. (*ріж-ø*, *сядь-ø*, *кинь-ø*); у формах Н. в. деяких числівників (*один-ø*, *шість-ø*, *сім-ø*, *дванадцять-ø*, *сорок-ø*).

Серед словоформ із суфіксальними формотвірними нулями слід назвати деякі дієслівні форми мин. часу чол. роду: *приніс-ø* (пор. *принес-л-а*, *принес-л-о*, *принес-л-и*), *висох-ø*, *промок-ø*, *відвіз-ø*, *утік-ø*, а із словотвірними суфіксальними нулями: віддієслівні іменники чол. та жін. р. типу *пуск-ø*, *хід-ø*, *крик-ø*, *нош-ø-а* (пор. *пущання*, *ходіння*, *кричання*, *носіння*); відприкметникові іменники жін. р. типу *синь-ø*, *гладь-ø*, *твердь-ø*, *слизь-ø*, *гниль-ø*, *міль-ø* (пор. *гнилість*, *мілина*, *твердість*, *синява*, *гладкість*); деякі іменники жін. р., що називають дію чи стан (*вистав-ø-а*, *їзд-ø-а*, *погон-ø-я*), або спільного роду на позначення носія ознаки (*причеп-ø-а*). На виділення цих нулів уповажнює не тільки порівняння з іншими парадигматичними типами, а й з формами слів у межах формотвірної парадигми, та похідними в межах однієї словотвірної парадигми.

Виділення інших морфемних нулів, відомих у теорії лінгвістики, вважаємо недоцільним. Зокрема, виходячи з семіотичної теорії, на нашу думку, не можна виділяти флексійні нулі, а тим паче – нульові флексії, там, де вони не передають значення, а є нулями реалізації морфеми у порівнянні з іншими парадигматичними типами – у незмінюваних парадигматичних класах слів змінюваних частин мови на підставі того, що цим частинам мови більш властива змінюваність ніж незмінюваність. За такої логіки з таким же успіхом можна виділяти нульові закінчення в усіх незмінюваних частинах мови, оскільки для української мови більш типова змінюваність слів. З-поміж слів з такого плану “нульовими флексіями” у деяких вишівських підручниках називають невідмінювані іменники (*депо*, *бюро*, *таксі*, *ательє*), незмінювані прикметники (*хакі*, *беж*, *бордо*, *міні*) та короткі форми якісних прикметників (*зелен*, *ясен*, *рад*)⁹. Тут на виділення флексійного нуля лінгвістів наштовхує зіставлення моделей, з одного боку, типового для даної частини мови змінювання слів, і з іншого, безумовно менш типового, – незмінювання. Порівняно з позначеними формами парадигм змінюваних слів (плюсами),

⁹ Короткі форми якісних прикметників становлять окремий незмінюваний парадигматичний тип (*рад*), що існує поряд із змінюваними повними формами (*рад-ий* – *рад-ого*, *рад-ому*...), що відрізняє ці короткі форми від форм присвійних прикметників із флексійними нулями Н. в. одн. чол. р. (*братів-ø* – *братов-ого*, *братов-ому*...; *сестрин-ø* – *сестрин-ого*, *сестрин-ому*...).

тут маємо мінуси, або нулі (*машин-а / а = + і таксі-0 / 0 = -*), але ці нулі в жодному разі не є знаками, вони нічого не позначають, окрім, якоюсь мірою, неповноцінності, нетиповості, периферійності відповідних парадигматичних типів, належності їх до численних так званих “асистемних” фактів мови.

І. Р. Вихованець у статті в ЕУМ про незмінні слова української мови відзначає, що до них традиційно зараховують і деякі іменники, прикметники та займенники, числівники, яким притаманні МК відмінка, числа і роду, проте бракує диференційних морфологічних засобів їх вираження у межах того самого слова. Невідмінювані іменники передають відповідні ГЗ синтаксично, тобто за допомогою синтаксичних зв'язків з іншими словами, пор.: *Кенгуру пересувається стрибками і Ми захоплювалися малим кенгуру*. Так само невідмінювані прикметники типу *бордо, хаки*, присвійні займенники *його, її, їх*, числівники *мало, чимало* свої ГЗ відмінків, числа і роду виявляють через синтаксичні зв'язки з іншими словами. Всі ці незмінні слова (іменники, прикметники, займенники і числівники) є підстави, на його думку, кваліфікувати як слова з сукупністю омонімічних, слововформ, які мають *нульові флексії*, утворюють так званий *нульовий тип відмінювання* (ЕУМ 2007: 424). Ця концепція (нульової відміни) виписана й у відомій праці І. Р. Вихованця “Частини мови в семантико-граматичному аспекті” (Вихованець 1988: 75), відображена в Академічній граматиці української мови (Вихованець 2004: 110–111), та фактично абсолютизована у Граматиці української мови 2017 року (Грамматика 2017: 214–217).

В останньому джерелі спроба удокладнити типи парадигм у межах так званої нульової відміни, тільки ще виразніше демонструє безпідставність цієї концепції: шість типів парадигм, зокрема чотири повних парадигми (зразки відмінювання іменників нульової відміни¹⁰) мають абсолютно ідентичний вигляд (з омонімічними нульовими закінченнями у відмінкових формах однини та множини), хоч зрозуміло, що парадигматичні типи мають відрізнятися або граматичними значеннями, або граматичними формами, принаймні однією з семантичних чи формальних репрезентацій граем.

У підручнику з морфології української мови за редакцією А. К. Мойсієнка (СУМ 2013) знаходимо слушні думки, що особливий статус так званих “невідмінюваних іменників” (а також *незмінюваних, незмінних* – А. К.) в українській мові виражається різними термінами: іменникова *нульова відміна* (Вихованець 2004), *невідмінювані іменники з нульовою парадигмою* (Горпинич 2004), іменники з *нульовою словозміною* (СУМ 2002), що “слововформи іменників *без флексій* (курсив наш – А. К.) утворюють нульові парадигми, всі слововформи яких є омонімічними в морфології і розрізняються на синтаксичному рівні...”, і навіть якоюсь мірою можна прийняти думку про поділ невідмінюваних іменників на нульові повні і нульові неповні (за числом) парадигми, але висновок до параграфу цієї книги

¹⁰ Зокрема, зразки відмінювання іменників нульової відміни першої повної парадигми – загальних назв чоловічого роду, що позначають осіб чоловічої статі (*гуру, денді*), представників фауни (*ему, фламінго*) та неістот (*кабуки, комбі*), зразки відмінювання іменників нульової відміни другої повної парадигми – загальних назв жіночого роду, що є назвами осіб жіночої статі (*леді, мадам*), тварин (*окані, цеце*), неістот (*страдиварі, фейхоа*), зразки відмінювання іменників нульової відміни третьої повної парадигми – іменників, зафіксованих у словниках як субстантиви чоловічого і жіночого роду (*візаві, зомбі*), зразки відмінювання іменників нульової відміни четвертої повної парадигми – іменників середнього роду, що є назвами предметів (*кольє, бра*).

абсолютно суперечить і перекреслює все сказане в ньому: “Іменники з нульовою парадигмою є змінюваними (курсив наш – А. К.) і знаходяться в опозиції до незмінюваних класів повнозначних слів...” (СУМ 2013: 300).

Узагальнюючи, варто протиставити дві базові концепції щодо незмінюваних іменників (та інших незмінюваних класів змінюваних частин мови). Перша визнає (не завжди послідовно) незмінюваність іменників (А. П. Грищенко, А. К. Мойсієнко, В. О. Горпинич, М. Я. Плющ та ін.) і, як наслідок, зазвичай відсутність в них нульових флексій і морфологічної парадигматики, що іноді умовно позначається як “нульова парадигма”, “нульова словозміна”. Друга концепція (І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська та ін.) бере у лапки термін “незмінювані”, “невідмінювані” іменники, визнає їх змінюваними, такими, що мають омонімічні нульові закінчення в усіх формах відмінково-числової парадигми¹¹. Звісно, наявні й факти накладання цих двох протилежних поглядів, пов’язаної з цим плутанини, див. (Граматики 2017: 214–217; СУМ 2013: 300).

Визнання невідмінюваності окремих парадигматичних типів змінюваних частин мови є принциповим. Форми типу *бюро*, *ательє* не відмінюються, і відповідно не мають закінчень, але мають омонімічні відмінково-числові форми на морфологічному рівні, що умовно можна називати “нульовими формами”, а парадигму, що вони формують, так само умовно можна назвати “нульовою парадигмою”. Пор.: “Невідмінювані (але невідмінювані! – А. К.) іменники належать до розряду слів з нульовою парадигмою” (Горпинич 2004: 76).

Тут треба додатково прокоментувати термін “нульова форма”. В іменника *ательє* можна умовно визнати *нульову морфологічну форму* не тому, що вона щось позначає на морфологічному рівні, а тому, що вона має звукове вираження на цьому рівні (*ательє* – слово, що належить до морфологічного класу іменників), але так зване “нульове закінчення” у цій формі не має ні формального вираження, ні значеннєвого навантаження, тому нульової морфеми тут немає. Виділяти ж нульову морфологічну форму для незмінюваних іменників змушує нас також (окрім факту належності таких слів до відповідних морфологічних класів) усвідомлення того, що це такий же факт диспропорції, як і той, що уповажнює на виділення нульової форми / нульового закінчення у слові *ліс-ø*, тільки в цього нульового закінчення немає звучання, а у форми *ательє* – значення, точніше воно є, але приховане, не виражене засобами морфологічного рівня, тому і констатуємо нульову морфологічну форму (ГФ у вузькому розумінні), яка знаходить повноцінну мовну форму (ГФ у широкому розумінні) за допомогою засобів синтаксичного рівня – у синтагматичній парадигматиці, напр.: *багато нових ательє, модні ательє відкрилися*.

Таким чином, нульові морфологічні форми незмінюваних іменників формують нульову парадигму, або краще *парадигму незмінюваних іменників* як окремий парадигматичний тип. Чому не нульову відміну? Може й її (в терміні “нульова відміна” теж немає нічого страшного, якщо розуміти її як відсутність

¹¹ Цей насправді формальний структуралістський погляд у вишівській програмі лінгвістичних дисциплін маскується під функційний. Дійсно, слов’янські функціоналісти масово взяли його на озброєння.

відміни), але цей термін вже закріплений за хибним розумінням парадигматичного типу як системи нульових омонімічних флексій – показників форм парадигми.

Нульова парадигма іменників – це приклад того, як на певний період часу інноваційне, цікаве, але все ж помилкове припущення (про наявність нульового закінчення незмінюваних іменників) може спричинити цілу хибну концепцію: нульове закінчення незмінюваних іменників > омонімічність нульових закінчень > нульовий тип відміни / нульова відміна іменників. Виділяти у незмінюваних іменників ані нульові флексії, ані навіть флексійні нулі не можна, оскільки вони нічого не позначають. Флексія – це значуща частина слова, вона повинна мати значення. У словоформі *ліс-ø* флексійний нуль має значення (Н. в., одн.), бо в інших словоформах цього слова інші відмінково-числові значення виражені диференційними засобами (*ліс-у, ліс-ом, у ліс-і...*), а у формі *таксі* умовний структурний нуль флексії (як результат зіставлення з парадигмами змінюваних іменників) нічого не позначає і не диференціює: і в Н. в. -0, і в Р. в. -0, і в інших відмінках -0. Цей -0 для іменника *таксі* на морфологічному рівні не є знаком. Знак (засоби смислорозрізнення) треба шукати на інших рівнях і знаходимо його на рівні синтаксису (і тут ми абсолютно згодні з І. Р. Вихованцем), проте у синтагматичній, а не морфологічній парадигматиці. Тому слід констатувати, що нульової відміни немає, але дійсно є окремий парадигматичний тип іменників, тільки називати його треба – відміна невідмінюваних / незмінюваних / незмінних іменників, так само – відміна невідмінюваних прикметників.

Нульове у лінгвістиці застосовується, окрім теорії морфології (нуль як знак і нуль як результат зіставлення структур), також у діалектології, соціолінгвістиці (терміни “нульовий діалектизм”, “нульове діалектне явище”, “нульове мовне явище”, “лакуна у парадигмі”) та у теорії перекладу, а також етнолінгвістиці, лінгвокультурології, комунікативній лінгвістиці, когнітивній лінгвістиці (термін “лакуна”). Зауважимо, що в обох випадках наповнення цих термінів (окрім, можливо, поняття “лакунарної парадигми” як точнішого для говірок термінологічного аналога “неповної парадигми”) відповідає структурному розумінню нуля.

Лакуна (від лат. *lacuna* – заглибина, западина) – це відсутність мовних (частіше лексичних) еквівалентів в одній із мов, які вивчаються чи зіставляються (рідній чи іноземній). Так, прикладами різнотипних лакун є: відсутність в українській мові лексичних відповідників слів англійської мови *grandparents* – бабусі та дідусі, *toddler* – дитина, яка починає ходити; відсутність в українській мові чіткої загальноуживаної лексичної диференціації таких реалій, як *arm* і *hand* – рука, *leg* і *foot* – нога; неможливість адекватно перекласти “Пісню про *рушник*” А. Малишка російською мовою без відповідного лексичного запозичення (на певному етапі – варваризму) з української мови, бо російське літературне *полотенце* і діалектне *утиральник, утирка* та ін. для цього не підходять.

Розрізняють лакуни екзоетнічні / міжмовні (відсутність лексичної одиниці (слова) в одній із мов за наявності відповідної одиниці для позначення тієї ж реалії в іншій мові); ендоетнічні / внутрішньомовні (відсутність лексеми (слова) в конкретній мові, що виявляється на тлі близьких за семантикою слів всередині лексичної парадигми); етнографічні (відсутність у межах культури, рідної для одного з комунікантів, реалії, притаманної культурі іншого / інших комуніканта / комуні-

кантів); інтракультурні (виникнення у процесі комунікації нерозуміння значення повідомлення через відмінності в семантиці мовних одиниць у межах однієї мови на різних етапах її розвитку); комунікативні (неможливість наявними комунікативними засобами певної мови відтворити комунікативну особливість (чи особливості), які сформувались у межах певної національної лінгвокультурної спільноти); контрастивні (відсутність лексичних еквівалентів усередині однієї мови, яка обслуговує одну національну лінгвокультурну спільноту, викликана зрушенням у межах однієї культури, її розчленуванням на субкультури), див. (Словник 2007: 97–98).

Термін *лакуна* використовується також у діалектології, та й мовознавстві загалом, на позначення форми, лексеми, яка трапляється у край рідко, або взагалі не трапляється, не реалізується, але констатувати факт її відсутності дослідник не може з низки причин, напр., з причини неможливості охопити усі необхідні прояви мови (художні та / чи діалектні тексти), з причини неуживаності форми на тлі її модельованості (скажімо, Кл. в. слів *стіл*, *парта* моделюється в українській говірці та у літературному стандарті, але навряд вдасться зафіксувати таку форму за допомогою питальника, та й у діалектних текстах, мовних текстах загалом). Через те, що діалектолог (та й будь-який відповідальний лінгвіст) майже завжди змушений сумніватися щодо наявності тих форм, на яких лінгвістика літературної мови зазвичай з легкістю ставить клеймо “відсутня форма” (чи дійсно немає форми, чи форма не представлена у певному обсязі текстів, у мовців певної вікової, гендерної, професійної, соціальної загалом групи та ін., чи форма рідко-уживана, чи функційно обмежена тощо, але вона є, тоді як її виявити, як перевірити?), а також тих, що (як згаданий Кл. в. неістот) традиційно позначені в дескрипціях як наявні, саме терміни “лакуна”, “лакунарна форма”, замість “відсутня форма”, “нульова форма”, як точніші мають, на нашу думку, активізуватися у мовознавчих студіях.

Трапляється в діалектології і “нульове” (у складі термінів “*нульові діалектизми*”, “*нульові діалектні риси*”) у значенні, подібному до значення лінгвокультурологічного терміна “лакуна” (як результату зіставлення мов). Це абсолютно закономірно, адже, на думку У. Вайнрайха (Вайнрайх 1979), немає принципової різниці у закономірностях мовних і діалектних контактів, тим паче, урахувавши умовність меж між поняттями мова і діалект, які часто переходять із лінгвістичної більшою мірою в етнографічну та політичну площини (пор.: історію чеської мови / діалекту, словацької, сербської, хорватської, молдовської та ін. мов / діалектів). Така умовність змушує лінгвістів, особливо у випадках обговорення спірних щодо статусу (мови чи діалекту) утворень, використовувати на їх позначення термін *ідіом*. Таким чином, застосування у діалектології термінів, подібних до тих, що використовують при зіставленні різних мов є закономірним, адже діалектологія визначає (і вивчає) мовні / діалектні риси, але як результат зіставлення переважно діалектів однієї мови, а також діалектів мови з її літературним стандартом. Так, напр., лексема *ст/рунга* (місце для доїння овець) може уживатися тільки у тих регіонах поширення української мови, де розвинене вівчарство, в інших же діалектах – це буде лакуна чи *нульове діалектне явище*. Чіткою лакуною / *нульовою рисою* для носіїв південнобессарабських українських говірок

є сполучник *але*, оскільки на тлі наявності його в літературній мові та багатьох інших діалектах української мови, у названих говірках він відсутній, до того ж це дуже виразна, помітна діалектна риса, усвідомлювана самими носіями південно-бессарабських говірок, через що приїжджих та носіїв літературного стандарту, які уживають у своєму мовленні цей сполучник, мовці називають *алешниками*.

Нюанси значення і функціонування термінів *нульова діалектна риса / явище, нульовий діалектизм, нульовий формант, нульова форма, лакуарна форма парадигми* у діалектології деталізовані у праці (Колесников 2020).

Висновки та перспективи дослідження. Отже, на нашу думку, до терміна “нульове” треба ставитися дуже обережно, адже він має тенденцію ставати “вірусним”, розширюючи своє уживання за дозволені його термінологічною семантикою межі. В терміні має бути закладено, що розуміємо під нулем. Якщо знак – морфему, словоформу, то можна уживати термін “нуль”, але тільки там, де “нуль” дійсно має знаковий характер, проте тут краще використовувати не термін “нульова морфема”, а “*морфемний нуль*”. Якщо ж ми позначаємо нулем відсутність, іноді недостатність (пор.: лакуна при перекладі, нульове діалектне явище) якоїсь форми в одній системі / структурі / моделі на противагу наявності її в іншій порівнюваній системі (а такий нуль теж має право на існування, іноді необхідний, уможливорює сприйняття порівнюваних систем крізь своєрідний бінарний код), то терміни *лакуна, нульове діалектне явище / риса* слід визнати коректними, а терміни “нульова форма”, “нульова морфема”, “нульова парадигма” як синоніми “відсутня форма”, “відсутня морфема”, “відсутня парадигма” або “мінус форма”, “мінус флексія” тощо все ж, на нашу думку, потребують лапок (напр., у контексті: “нульова морфологічна парадигма” незмінюваних іменників протиставлена їхній позначеній синтагматичній парадигмі). Але в останніх випадках задля уникнення неоднозначності (термін “нульова парадигма” небажаний, оскільки викликає чітку асоціацію з “парадигмою омонімічних нульових формантів”) краще все ж говорити “*відсутня морфологічна парадигма*”, а терміни “нульова морфема”, “нульова флексія”, і навіть “морфемний / флексійний нуль” на позначення відсутності морфем, флексій у зразках різних парадигматичних типів уживати не можна. Перспективами подальшого дослідження цієї проблематики вважаємо введення зазначеної термінології у практику лінгводидактики, обсервацію цих інновацій на предмет якості засвоєння матеріалу учнями і студентами.

Література

1. Вайнрайх, Уриэль. Языковые контакты. Состояние и проблемы исследования. Киев: Вища школа, 1979.
[Vajnrjajh, Urijel'. Jazykovye kontakty. Sostojanie i problemy issledovanija. Kiev: Vishha shkola, 1979.]
2. Вихованець, Іван Р. (ред.) Теоретична морфологія української мови: Академічна грамати́ка української мови. Київ: Унів. вид-во «Пульсари», 2004.
[Vykhovanets, Ivan R. (red.) Teoretychna morfolohiia ukrainskoi movy: Akademichna hrmatyka ukrainskoi movy. Kyiv: Univ. vyd-vo «Pulsary», 2004.]
3. Вихованець, Іван Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті. Київ: Наукова думка, 1988.

- [Vykhovanets, Ivan R. Chastyny movy v semantyko-hramatychnomu aspekti. Kyiv: Naukova dumka, 1988.]
4. Горпинич, Володимир О. Морфологія української мови: підручник. Київ: Видавничий центр «Академія», 2004.
[Horpunych, Volodymyr O. Morfolohiia ukrainskoï movy: pidruchnyk. Kyiv: Vydavnychy tseñtr «Akademiia», 2004.]
 5. Горпинич, Володимир О. Сучасна українська літературна мова. Морфеміка. Словотвір. Морфологія: навч. посіб. Київ: Вища школа, 1999.
[Horpunych, Volodymyr O. Suchasna ukrainska literaturna mova. Morfemika. Slovotvir. Morfolohiia: navch. posib. Kyiv: Vyshcha shkola, 1999.]
 6. Граматика: Граматика сучасної української літературної мови. Морфологія. Київ, 2017.
[Hramatyka: Hramatyka suchasnoï ukrainskoï literaturnoï movy. Morfolohiia. Kyiv, 2017.]
 7. Дзендзелівський, Йосип О. Конспект лекцій з курсу української діалектології (вступні розділи). Ужгород: УжДУ, 1966.
[Dzendzelivskyi, Yosyp O. Konspekt lektzii z kursu ukrainskoï dialektolohii (vstupni rozdily). Uzhhorod: UzhDU, 1966.]
 8. ЕУМ: Українська мова. Енциклопедія. Київ: Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2007.
[EUM: Ukrainska mova. Entsyklopediia. Kyiv: Vyd-vo «Ukr. entsykl.» im. M. P. Bazhana, 2007.]
 9. Загнітко, Анатолій П. Система і структура морфологічних категорій сучасної української мови (проблеми теорії). Київ: Інститут системних досліджень освіти, 1993.
[Zahnitko, Anatolii P. Systema i struktura morfolohichnykh katehorii suchasnoï ukrainskoï movy (problemy teorii). Kyiv: Instytut systemnykh doslidzhen osvity, 1993.]
 10. Загнітко, Анатолій П. Теорія граматики і тексту: монографія. Донецьк: ДонНУ, 2014.
[Zahnitko, Anatolii P. Teoriia hramatyky i tekstu: monohrafiia. Donetsk: DonNU, 2014.]
Загнітко, Анатолій. Мовний простір граматики: монографія. Вінниця: Нілан-Лтд, 2018.
[Zahnitko, Anatolii. Movnyi prostir hramatyky: monohrafiia. Vinnytsia: Nilan-Ltd, 2018.]
 11. Колесников, Андрій. Парадигмологія української мови: теоретичні питання: навчальний посібник. Ізмаїл: ІРБІС, 2020.
[Kolesnykov, Andrii. Paradyhmolohiia ukrainskoï movy: teoretychni pytannia: navchalnyi posibnyk. Izmail: IRBIS, 2020.]
 12. Колесников, Андрій О. Морфологія українських південнобесарабських говірок: генеза і динаміка : монографія. Ізмаїл: СМІЛ, 2015.
[Kolesnykov, Andrii O. Morfolohiia ukrainskykh pivdennobesarabskykh hovirok: heneza i dynamika : monohrafiia. Izmail: SMYL, 2015.]
 13. Кочерган, Михайло П. Вступ до мовознавства: підручник. Київ: ВЦ «Академія», 2006а.
[Kocherhan, Mykhailo P. Vstup do movoznavstva: pidruchnyk. Kyiv: VTs «Akademiia», 2006a.]
 14. Кочерган, Михайло П. Загальне мовознавство: підручник. Київ: ВЦ «Академія», 2006б.
[Kocherhan, Mykhailo P. Zahalne movoznavstvo: pidruchnyk. Kyiv: VTs «Akademiia», 2006b.]
 15. Кузнецова, Ариадна І., Ефремова, Тат'яна Ф. Словарь морфем русского языка. Москва: Русский язык, 1986.
[Kuznecova, Ariadna I., Efremova, Tat'jana F. Slovar' morfem russkogo jazyka. Moskva: Russkij jazyk, 1986.]
 16. ЛЕС: Лингвистический энциклопедический словарь (гл. ред. В. Н. Ярцева). Москва: Сов. энциклопедия, 1990.
[LES: Lingvisticheskij jenciklopedicheskij slovar' (gl. red. V. N. Jarceva). Moskva: Sov. jenciklopedija, 1990.]
 17. Лопатин, Владимир В. Русская словообразовательная морфемика: Проблемы и принципы описания. М.: Наука, 1977.
[Lopatin, Vladimir V. Russkaja slovoobrazovatel'naja morfemika: Problemy i principy opisaniia. M.: Nauka, 1977.]
 18. Немченко, Василий Н. «О понятии "нулевой" морфемы». *Термин и слово*. Горький, 1979, 36–47.
[Nemchenko, Vasilij N. «O ponjatii "nulevoj" morfemy». Termin i slovo. Gor'kij, 1979, 36–47.]

19. Немченко, Василий Н. Введение в языкознание: Учебник для вузов. Москва: Дрофа, 2008.
[Nemchenko, Vasilij N. Vvedenie v jazykoznanie: Uchebnik dlja vuzov. Moskva: Drofa, 2008.]
20. Пастушенков, Григорий А. Некоторые проблемы структуры слова. (Единицы структурно-семантического плана) : учебное пособие. Калинин : [б. и.], 1977.
[Pastushenkov, Grigorij A. Nekotorye problemy struktury slova. (Edinicy strukturno-semanticheskogo plana) : uchebnoe posobie. Kalinin : [b. i.], 1977.]
21. Потебня, Александр А. Из записок по русской грамматике. Часть 1. Москва: Издательство Юрайт, 2018.
[Potebnja, Aleksandr A. Iz zapisok po russkoj grammatike. Chast' 1. Moskva: Izdatel'stvo Jurajt, 2018.]
22. Семчинський, Станіслав В. Загальне мовознавство: підруч. для студ. філол. ф-тів ун-тів. Київ: Вища школа, 1988.
[Semchynskyi, Stanislav V. Zahalne movoznavstvo: pidruch. dlja stud. filol. f-tiv un-tiv. Kyiv: Vyshcha shkola, 1988.]
23. Бацевич, Флорій С. Словник термінів міжкультурної комунікації. Київ: Довіра, 2007.
[Batsevych, Florii S. Slovnyk terminiv mizhkulturnoi komunikatsii. Kyiv: Dovira, 2007.]
24. СУМ: Сучасна українська літературна мова: підручн. (ред. А. П. Грищенко). Київ: Вища школа, 2002.
[SUM: Suchasna ukrainska literaturna mova: pidruchn. (red. A. P. Hryshchenko). Kyiv: Vyshcha shkola, 2002.]
25. СУМ: Сучасна українська мова. Морфологія: підручн. (ред. А. К. Мойсеєнко). Київ: Знання, 2013.
[SUM: Suchasna ukrainska mova. Morfolohiia: pidruchn. (red. A. K. Moiseienko). Kyiv: Znannia, 2013.]
26. Улуханов, Игорь С. Словообразовательная семантика в русском языке и принципы ее описания. Москва: Наука, 1977.
[Uluhanov, Igor' S. Slovoobrazovatel'naja semantika v russkom jazyke i principy ee opisaniya. Moskva: Nauka, 1977.]
27. Шанский, Николай М. Очерки по русскому словообразованию. Москва: Изд-во МГУ, 1968.
[Shanskij, Nikolaj M. Ocherki po russkomu slovoobrazovaniju. Moskva: Izd- vo MGU, 1968.]
28. Широков, Олег С. Введение в языкознание. Москва: Изд-во Моск. ун-та, 1985.
[Shirokov, Oleg S. Vvedenie v jazykoznanie. Moskva: Izd- vo Mosk. un-ta, 1985.]

Список сокращень

ГЗ – граматичне значення;
ГК – граматична категорія;
ГФ – граматична форма;
МК – морфологічна категорія.

THE PROBLEM OF THE ZERO UNITS IN PARADIGMOLOGY

Andrii Kolesnykov

Chair of Ukrainian Language and Literature, Izmail State University of Humanities, Izmail, Ukraine.

Abstract

Background: The notion “zero units” is widely spread in modern linguistics, especially in such its branches as phonetics, grammar, morphology, paradigmology, dialectology, linguoculturology, linguodidactics and etc. It is usually applied for different goals, for example, to simplify the explanation of linguistic material, to develop the practical skills of linguistic analysis and so on. Nevertheless, the usage of such terms and their content remain debatable.

Purpose: The purpose of the analysis is to resolve the issue of the desirability of usage of the notion “zero” in relation to units of different language levels (in particular, of morphological), their formal, functional and semantic peculiarities, to examine the practice of application the term “zero” from the point of view of its necessity in theoretical studies and in didactics.

Results: It is considered that the usage of the term “zero phenomenon” requires caution, because of the fact that its functioning has increased in linguistic investigations and didactic resources of the Ukrainian literary language and a lot of the scientists extended its semantic borders.

Discussion: The author of the article underlines that it is obligatory to establish the meaning of the notion “zero” in morphology. If we denote sign as a zero (for example, morpheme, word form), we should use it exclusively for the case there it has sign nature. But it will be better to use the term “morpheme zero” instead of the term “zero morpheme”. Such word as *lacuna* and word combinations *zero dialectal phenomenon* / *zero dialectal feature* are appropriate to identify the absence, sometimes deficiency (*lacuna* in translation) of certain form in one system / structure / model in contrast to its presence in another compared system.

Keywords: the Ukrainian Language, zero morpheme, zero paradigm, zero dialectal phenomenon, *lacuna*, paradigmology.

Vitae

Andrii Kolesnykov is Doctor of Philology, Associate Professor, Head of Chair of Ukrainian Language and Literature at Izmail State University of Humanities. His areas of research interests include Slavonic dialectology, theoretical morphology, areal linguistics, sociolinguistics.

Correspondence: akolesnykov2015@ukr.net

Надійшла до редакції 19 вересня 2021 року
Рекомендована до друку 20 жовтня 2021 року